

VIII

SOUČASNÉ POKUSY O VYMEZENÍ SLOVA CIZÍHO JAZYKA JAKO LINGVODIDAKTICKÉ JEDNOTKY

Mluvíme-li o lingvodidaktické typologii cizojazyčného lexika, musíme si určit vlastní předmět této typologie. Je to slovo, slovní spojení nebo dokonce i věta? Jestliže to je slovo, jak je budeme z našeho hlediska chápat? Patří k němu i gramatický aparát, vazebnost atd.? (O tom viz kap. II, ad 3.)

Otázku vymezení cizojazyčné lexikální jednotky lze posuzovat z různých hledisek.

1. Hledisko lexikologické

Z tohoto hlediska je slovo samostatná, plnovýznamová (tzv. nesamostatná, synsémantická slova — předložky, spojky, ale také zájmena a číslovky jsou slovy sui generis) součástí věty, odráží jistou realitu a tvoří dialektickou jednotu formy (znění, komplex hlásek) a významu (194, s. 422; 211, s. 201—202; 343, s. 414).

Morfémy a kořeny (vylučujeme ty případy, kdy morfém nebo kořen může být současně i slovem: *pered*, *kolos*) jsou jen součástí slova, i když i ony mají jako slova své významy. Vydělování morfémů a kořenů má z hlediska lingvodidaktiky také svůj význam. Do výuky se tím zařazuje sémanticko-morfemická analýza, což je důležité zejména u blízce příbuzných jazyků, ale v plánu intralingvním i u jazyků nepříbuzných.

Obtíže při stanovení definice slova vedou statistiky k jeho určení jako komplexu hlásek zaujímající ve větě místo od jedné mezery k druhé. Avšak i tuto čistě mechanickou definici slova je nutno doplnit četnými výjimkami. V českém frekvenčním slovníku J. Jelínka, J. V. Bečky a M. Těšitelové se např. za jedno slovo považují i tvary „přišel jsem“, „budu orat“, „byl bych řekl“, „ať žije“, „líbatí se“, „poseděl si“, „staví se“ (61, s. 22—23). Uvedené příklady svědčí o tom, že ani statistika se neobejde bez sémantického aspektu pohledu na slovo.

K lexiku patří také deriváty a kompozita. Stranou ponecháváme všechny typy abreviatur. Slova se spojovací čárkou se chápou jako jedno slovo (Gruzija-fil'm, severo-západ), stejně i kompozita psaná bez spojovníku (slepogluchonemoj). Domníváme se však, že z hlediska lingvodidaktiky je irelevantní pravopisné hledisko nebo typ tvoření kompozit, ale je směrodatný počet jejich plnovýznamových složek. Jejich počet určuje i počet lexikálních jednotek nutných k osvojení.

Stejně posuzujeme i kompozita, jejichž jedním komponentem je příslovce (na rozdíl od afixů, které nikdy nevystupují samostatně):

mimochodom, **več**nozelenyj,

číslovky:

četyřčetažnyj, **od**norukij,

nebo zájmena:

sebestoimost', **se**bjaljubije.

Kompozita složená ze dvou plnovýznamových komponentů lze didakticky považovat i za jednu novou lexikální jednotku, pokud jeden z jejich komponentů je již žákovi znám.

Ve výše uvedeném je dán i náš vztah k jakýmkoli slovním spojením terminologické nebo frazeologické povahy. Představují také tolik lexikálních jednotek k osvojení, kolik plnovýznamových slov obsahují:

sekundární asociace – vtoričnaja asociacija
centrum sluchového vnímání – centr sluchovogo vosprijatija
vyšetřovací metoda – metod issledovanija
ústní dutina – polost' rta

R. P u r m za jednu lexikální jednotku považuje slovo, které se v plánu dvou jazyků vyznačuje sémantickou symetrií:

dorogoj tovar – drahé zboží
dorogije vospominanija – drahé vzpomínky
dorogoj drug – drahý přítel (111, s. 158)

Sousloví lze chápat jako „jedno“ slovo jen v plánu sémantickém (vyjadřuje jeden pojem).

Všechna hononyma a polysémní slova se považují za tolik lexikálních jednotek, kolik mají významů, nebo přesněji, kolik významů si má žák u nich osvojit. Lze souhlasit s názorem, že i polysémní slovo může být didakticky chápáno jako jedna lexikální jednotka, pokud jeho významy odpovídají i příslušným významům jeho ekvivalentu v mateřském jazyce (349, s. 88). Tyto případy však nutno posuzovat velmi kriticky, poněvadž i takováto interlingvní strukturní sémantická shoda většinou zase neodpovídá stejnému užití daného slova s jinými lexikálními jednotkami v obou jazycích (372, s. 8; 285, s. 58).

Případy tzv. česko-ruských homonym představují podle našeho názoru jen jednu novou cizojazyčnou jednotku, poněvadž její zapamatování je sice komplikováno použitím mnémické opory, ta ovšem je téměř stejná jako vlastní cizojazyčný ekvivalent:

vlast – (opora: rodina) – rodina
dělo – (opora: puška) – puška

M. Z a t o v k a ň u k zařazuje česko-ruská homonyma do třetího, tj. nejvyššího stupně obtížnosti lexikálních jednotek (146, s. 18).

Požadavek, aby do práce s lexikem byly zařazeny i věty a celá sdělení, nelze přijmout proto, že tyto komunikativní formy jsou více záležitostí gramatiky než lexika. Jakékoli formy predikace tedy do našeho pojetí lexikální jednotky nepatří.

V odborné literatuře se chápé slovní spojení, sousloví většinou jako útvar nepredikativní (219, s. 254; 335, s. 51; 175, s. 536). Jiní autoři rozlišují sousloví nepredikativní a predikativní (71, s. 204; 360, s. 162), nebo liší predikativní a nepredikativní syntagmata (194, s. 408; 53, s. 18). J. V l ě c k (223, s. 164) klade nepredikativnost slovních spojení jako jeden z principů jejich výběru do rusko-českého slovníku slovních spojení, zatímco J. V e s e l ý (146, s. 157) vidí v syntagmatickém principu výběru slovních jednotek z hlediska lingvodidaktiky výhodu právě v tom, „... že zahrnuje i tzv. spojení predikativní...“.

V rámci širšího pojetí lingvodidaktické typologie cizojazyčného lexika se bere v úvahu také gramatický aspekt, avšak nikoli z hlediska syntaxe věty, ale jen z hlediska flexe a syntaxe sousloví.

2. Hledisko morfologické

Shrneme-li názory některých metodiků, možno říci, že za různé lexikální jednotky se považují (371, s. 3; 13, s. 164–167; 285, s. 57–58; 369, s. 3):

- vidové dvojice sloves,
- supletivní tvary slov /čelovek – ljudi, ja – menja, chorošij – lučšij, idu – šěl/,
- sloveso se zvratnou částicí a bez ní,
- tvary slov jako výjimky z gramatického systému /na beregu, ja em, s tysjač'ju, mnogo narodu, s det'mi/,
- tvary slov s určitými fonetickými změnami /nosit' – nošu, ljubit' – ljublju, osvobodit' – osvobožu – osvobožděnyj, graždanin – graždaně, sudno – suda.

Jako dvě samostatné lexikální jednotky se uvádějí slova v opozici klad – zápor jen tehdy, vyjadřuje-li se zápor v druhém jazyce jinými prostředky:

shoda:	bol'šoj	– nebol'šoj /velký – nevelký/
	krasivyy	– nekrasivyy /hezký – nehezký/
	partagé	– non partagé /opětovaný – neopětovaný/

rozdíly: limité   – illimité /omezený – neomezený/
                  populaire   – impopulaire /oblíbený – neoblíbený/
                  emplumé   – sans plumes /opeřený – neopeřený/

(O vyjadřování záporu v ruštině viz 8, s. 39—49, II. díl.)

Přikláníme se k tomu názoru, že za dvě lexikální jednotky je vhodné považovat pouze slovesa v opozici dokonavý-nedokonavý vid a zvratnost-nevzratnost. Ostatní výše uvedené tvary považujeme za gramatické a fonetické jevy při ohýbání slov. Patří do typologie lexika v tom případě, chápeme-li ji — jak jsme uvedli dříve — širěji.

Supletivní tvary, výjimky a tvary s hláskovými změnami nepovažujeme za různé lexikální jednotky pro vysokou frekvenci prvních a zákonitý charakter druhých.

Je pochopitelné, že k této otázce zaujímají odlišný názor např. sovětští metodikové vyučující ruštině na sovětských školách s neslovanskými jazyky.

Např. O. Ch. Chobibov (371, s. 107) počítá za dvě lexikální jednotky jmenné tvary příd. jména i tehdy, jsou-li tvořeny pravidelně, avšak jsou pro dagestánské žáky obtížné:

korotok	—	2 lexik. jednotky	ale	choroš	—	1 lexik. jednotka
korotka	—	1 lexik. jednotka		choroša	—	
korotko	—			chorošo	—	

K. Bajor (13, s. 164) doporučuje, aby za dvě lexikální jednotky byly považovány ty tvary slov, které jsou nositeli nových významů:

chleb /chléb/	—chleby /bochníky/	cvet / květ, barva /	—cvety /květy/
	—chleba /obilí/		—cveta /barvy/

3. Hledisko slovnědruhové

Klademe si otázku, zda považovat z metodického aspektu za lexikální jednotky i zájmena, číslovky, předložky a spojky (stranou ponecháváme citoslovce; částice se posuzují stejně jako afixy). Částečně jsme se těchto otázek dotkli v kapitole o minimalizaci slovní zásoby cílového jazyka. Uvedené slovní druhy vyjadřují realitu zvláštním způsobem (zájmena a číslovky: „on“ může být kdokoli; „dva“ vyjadřuje jen počet bez ohledu na předmět, osobu nebo jev), nebo ji nevyjadřuje vůbec (spojky).

Tyto slovní druhy jsou didakticky nesporně velmi důležité a nejen to, jsou v jistém smyslu dokonce plnoprávnější než slova plnovýznamová, a to proto, že mnohá z nich patří ke slovům nejfrekventovanějším a že právě v nich často chybujeme. Je např. známo, že překladatelům cizojazyčných textů dělají potíže z velké části právě tato slova. Jsme tedy toho názoru, že slova uvedených slovních druhů stojí z hlediska lingvodidaktiky nej-

méně na té úrovni jako slova ostatních slovních druhů (podst. jména, příd. jména, slovesa, příslovce).

Při řešení otázky, co považovat za didaktickou lexikální jednotku, jsme nebrali v úvahu (na rozdíl od některých metodiků — 112, s. 60; 113, s. 98) didaktický cíl produktivnosti a receptivnosti. Ten je sice významný pro typologii lexika, zejména jako kritérium pro jeho výběr, nikoli však pro určení lexikální jednotky jakotakové.

Totéž lze říci o klasifikaci lexika podle stupně obtížnosti vzhledem k mateřskému jazyku (110, s. 95). To považujeme za didaktické hodnocení lexika, nikoli za kritérium pro vymezení předmětu lingvodidaktické typologie cizojazyčného lexika.